

Del saa alvorlige som her, gør at man spørger sig selv, om nu ogsaa Udgiverne har været i Besiddelse af de Kundskaber og Færdigheder, der maa forlanges ved Kildeudgivelse. For Anmelderen kan Svaret ikke være tvivlsomt.

C. Rise Hansen.

J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835—1853. Udgivne af Selskabet for Dansk Kirkehistorie og Det danske Sprog- og Litteraturselskab ved Bjørn Kornerup I—II (1937).

Den rige danske videnskabelige Litteratur af »Udgaver« har faaet en meget værdifuld Forøgelse ved den af Dr. theol. Bjørn Kornerup besorgede Udgave af J. P. Mynsters Visitatsdagbøger 1835—1853. Den kirke- og personalhistoriske Kilde, som saaledes bliver gjort tilgængelig, rummer et Stof, der vil have usædvanlig Tiltrækning og Interesse for mange. Vi behøver blot at tænke paa, hvad Slægts- og Lokalgranskere vil kunne faa ud af den; den vil i Tidens Løb blive ikke lidt citeret i Amtsaarbøger. Ved Læsning og Benyttelse vil man have den største Nytte af det helt igennem monsterværdige Arbejde, Udgiveren har gjort gennem sin Tilrettelægning og Kommentering. Dr. Kornerup hører til de Udgivere, der bearbejder Stoffet ikke blot med Nøjagtighed, men med en intensiv Fordybelse i alt, hvad det rummer, og han har derfor kunnet skrive en Indledning, der former sig som en lang, grundig Afhandling om den fremlagte Kilde og de Oplysninger, der kan uddrages af den. En saadan Indledning, der jo ikke hører til det sædvanlige, fortjener meget stor Anerkendelse, da der herved gives Værkets Benytter en ekstra Hjælp at støtte sig til, et Grundlag at arbejde videre paa.

Kornerup finder med Rette, at Visitatsdagbøgerne giver et meget væsentligt Bidrag til Oplysning om Biskop Mynsters Personlighed. Vi ser ham for os som den aandsoverlegne, myndige tilsynsførende Prælat, der havde sine meget bestemte, i hans Livsanskuelse og Samfundsopfattelse bundende, vel overvejede Krav til Præsters og Skolelæreres Virksomhed og bedømte dem alle med Omhu og Kritik i Overensstemmelse hermed; ikke mindst gør det Indtryk, at vi møder ham som Manden, der i sit Livs fremrykkede Alder, fra det 60. til det 77. Aar, drog regelmæssigt ud paa disse anstrengende Ture med besværlige Kørsler og skiftende Opholdssteder uden at lade sig trætte eller genere derved. I Optegnelserne noteredes en vis Utilfredshed, naar det Logis, en Præstegaard bød paa, undtagelsesvis kunde føles som lidt for uhyggeligt, men paa den anden Side kunde Mynster næsten føle

sig stødt over for megen Komfort. Vi faar det umiskendelige Billede af en haardfor og spartansk Natur, alt andet end hengiven til Luksus og Magelighed, og dog var det denne Biskop, Søren Kierkegaard vilde stemple for alle Tider som Typen paa det epikuræiske Nydelsesmenneske i kristeligt Gevandt! Der bliver her nok ikke anden Forklaring end den, Professor Niels Munk Plum »vover« at give i sit 1938 udsendte Skrift om »Jakob Peter Mynster som Kristen og Teolog« (S. 9 f.), nemlig at Kierkegaards konstruktive Talent under hans Angreb paa Mynsters Minde frembragte noget, som aldrig havde været, saaledes at den Mynster, han tegnede for at gøre ham til Skydeskive for sin Lidenskab, var en uvirkelig Karikatur, som kan jævnfores med hans Pseudonymer (Victor Eremita osv.).

Kornerups Indledning giver omfattende Karakteristik af Mynsters Holdning og Optræden under Visitatsarbejdet omkring i Sognene. Særdeles bemærkelsesværdig er den Forskel, der har gjort sig gældende over for henholdsvis Præster og Skolelærere. Mynster har, naar man kun ser, hvad der er optaget i de foreliggende private Visitatsbøger, stillet sig lige uforbeholdent kritisk og vurderende over for de to Klasser af »underordnede«. Imidlertid dokumenterer Kornerup ved at sammenholde Visitatsbogens Notater med Bedømmelser, Biskoppen har tilført henholdsvis Præstekaldenes Protokoller og Skolekommissionsprotokoller, at her, hvor han for saa vidt udtalte sig offentlig, viste han Præsterne et Hensyn, han ikke fandt fornødent overfor Degnene. Har han end i en personlig Optegnelse givet Præsten en skarp Karakteristik som Prædikant og eventuelt i anden Henseende, dæmpede han i høj Grad Tone og Form i den Indførsel i Kaldsbogen, der gav hans officielle Karakter for Præstens Duelighed og Præstationer. Derimod kunde der være en for vedkommende Skolelærer meget pinlig Overensstemmelse mellem Dagbogens Ordlyd og den i Skolekommissionsprotokollen indførte Bedømmelse, hvor f. Eks. Biskoppen, hvis han fandt Anledning dertil, ikke nægtede sig at skrive ligeud, at Læreren ikke burde blive staaende paa det lave Trin, hvorpaa han nu stod!

Det er meget interessant, at Kornerup ved indgaaende Undersøgelse (I, S. XXIV ff.) har fremdraget et Forhold som dette. Overordentlig tydeligt viser det, hvordan Mynster, bevidst eller ubevidst, altid folte sig solidarisk med hele den Kirkeorganisation, i hvis Top han var sat, og derfor utilbøjelig til at svække nogen af dens Repræsentanter over for Befolkningen. I Holdningen overfor Stiftets Præster, selv dem, han i Tankegang og Aandsform stod fjernt, var han bestemt af sin Stilling som

Præstebroderen; overfor Skolelærerne følte han sig blot som den overordnede med Pligten til at være streng, naar det behøvedes. Saaledes fremtræder ved Mynsters Visitatser det skarpe Skel mellem Præster og Degne, der fik saa vigtig politisk Betydning i det 19. Aarhundredes sidste Halvdel, da Landsbylærerklassen tog Oprejsning ved at stille nogle af de bedste Drivkræfter til Venstrebevægelsen. Hele Mynsters Opfattelse af Almueskolen var præget af, at dens Lærere havde at tjene deres Kald i en kristelig Ydmyghed, der for deres Vedkommende burde føre til videre ydre Konsekvenser end hos Præsterne; følte han sig ikke i Almindelighed tiltalt af det nye politiske Liv i Landbefolkningen, var det ham dog særlig frastødende, naar han konstaterede en Landsbylærers Deltagelse deri; han gjorde i saa Fald nedsættende Bemærkninger om vedkommende i sin Dagbog (jfr. I, S. CIV ff.).

Mynster var iøvrig villig nok til at anerkende den Dygtighed, han fandt hos Lærere. Hans Saglighed i Bedømmelsen viser sig, naar han f. Eks. 1836 giver en uforbeholden Ros til den bekendte Rasmus Sørensen i Venslev, med hvem han lige havde haft et skarpt personligt Sammenstød, og som egentlig maatte være ham stærkt imod, fordi han deltog i den gudelige Forsamlingsbevægelse (I, S. CVI og 135).

Tit er det et sørgeligt Billede, han tegner af Læreren personlig saa vel som af hans Skoles Tilstand, og Kornerup siger herom: »Man kan ikke undgaa af Mynsters Karakteristiker at modtage det Indtryk, at det gennemgaaende ikke var de værdifuldeste Mennesker, som søgte ind i Lærergerningen, og den Buket, der af hans Optegnelser om Tidens Lærertyper lader sig samle af utiltalende Egenskaber, af Særheder, Mangler og Karakterfejl, er lige saa frodig som rig paa Afskygninger«. Hertil kan dog maaske bemærkes, at naar Tidens Lærere vel ofte synes at have været mere eller mindre forfaldne Personer, behøver Anledningen dertil ikke at have ligget i oprindelige Anlæg af særlig daarlig Beskaffenhed, men snarere i de ringe og hyppigt usle Vilkaar, de som Lærere var gaaet ind til; Mynster viser flere Steder Blik for det Fattigdommens Tryk, der kan hvile over Lærerne, men ser det næppe i alle Tilfælde, hvor det virkelig var det afgørende. Man maa ogsaa regne med, at han har haft rigeligere Kilder til at faa noget at vide om Lærernes mindre heldige Egenskaber end om Præsternes Svagheder; det maa antages, at han altid har spurgt Præsten, hvad han mente og vidste om Læreren, men derimod aldrig har udspurgt den sidste om den første (ofte bruges om en Lærer, ikke om en Præst, det Udtryk, at Manden »skal«

være saadan eller saadan). Kornerup er klar over, at Mynsters Dom, hvor han tager Anstod af en Lærers »Vigtighed«, er farvet af »Tidens hele sociale Opfattelse, der i sin Placering af en Landsbylærer kun tilkendte ham en saare beskeden Plads i Aandslivets store Tempel« (Jfr. m. H. t. det anførte om Lærerne I, S. XCIX—CII).

Ved de Bidrag, Visitatsbøgerne giver til Oplysning om Datidens Almueskole, supplerer de, hvad vi kender fra Joachim Larsens Skolehistorie. Rent kirkehistorisk, til Oplysning om Kirkeliv og Præstestand, kan der uddrages mere væsentlig nyt af dem, og Kornerup fremhæver som et Hovedpunkt, at de korrigerer den almindelige Opfattelse, at Rationalismen i den danske Kirke skulde være overvundet ved Grundtvigs og Mynsters Virksomhed, stort set ca. 1840. »Vel er det sandt«, siger han, »at man fra Mynsters Komme til Hovedstaden 1812 kan datere en ny Periode i dansk Kirkehistorie, og at der ved hans og senere Grundtvigs Indsats fandt en afgørende Kursændring Sted, men endnu i Mynsters Bispetid var Forandringen paa det religiøse Omraade aldeles ikke trængt saa stærkt igennem, som man ofte har troet, og især paa Landet stod store Dele af Præstestanden væsentlig upaavirket af det betydningsfulde Omslag, som havde givet sig til Kende i Hovedstaden og i Litteraturen« (I, S. VIII). Altsaa: vi har her et meget slaaende Vidnesbyrd om, hvor længe det kan vare, inden aandelige Forere faar et større Følge, og de Anskuelser, der først forkyndes i enkelte Skrifter og fra enkelte Katedre, naar ud til videre Krese. Kornerup mener, at Forholdet i denne Henseende ikke har ligget anderledes i andre Stifter; men her kan det dog blive et Spørgsmaal, om ikke Præsterne paa Sjælland var forholdsvis gamle, saaledes at de af den Grund hang mere ved gammeldags Anskuelser. Det var jo i hvert Fald i senere Tid saaledes, at de unge Teologer ofte fik deres første Kald i Vestjylland for senere at rykke over til bedre Kald i andre Egne og særlig paa Øerne.

Efter at have gjort denne Bemærkning vil jeg dog straks til Støtte for Kornerups Formodning om Forholdene i det øvrige Land citere et Vidnesbyrd om den gejstlige Forkyndelse, som den ved Aarhundredets Midte var netop ovre i Vestjylland. 1914 forelaa i Hardsyssels Aarbog »gamle Minder fra Hammerum Herred« efter Fortælling af fire gamle Mænd (født i Aarene fra 1830 til 1841). Det hedder her om Præsterne omtrent ved den nævnte Tid eller endog lidt senere, at de fleste af dem var paa-virket af Rationalismen, »og deres Prædiken gik næsten altid kun ud paa at faa Folk til at øve Dyd og gode Gerninger«. Folk

blev formanet til at vogte sig for grove Synder og ved et skikkeligt Levned skaffe sig Sikkerhed for at blive salige. »Derimod talte Præsterne sjældent om, at vi ikke kunde blive salige ved gode Gerninger, men kun ved Forsagelse og Tro og af Naade for Jesu Kristi Skyld«. Dog vidner de gamle Herrer fra Hammerum, hvoriblandt der befandt sig et Par grundtvigsk uddannede Lærere, at den svundne Tids udogmatiske Forkyndelse slet ikke havde været uden Virkning, ja, at den egentlig havde virket helt efter Hensigten: »Det kan ikke nægtes, at disse Prædikener havde stor Indflydelse paa Folk, som ogsaa viste sig i deres Samfundsliv, thi der var dengang meget mere Sædelighed, Ærlighed, Fordragelighed og sandt Venskab mellem Folk end i Nutiden«. Om der her er fastslaaet dels et virkeligt Faktum, dels en rigtig Aarsagsforklaring, faar staa hen; det bliver ikke Indtrykket af Thomas Larsens Skildring af de kirkelige Forhold i Vendsyssel, at der i den Landsdel var bevaret noget i saa Henseende fordelagtigt Minde om den præstelige Forkyndelse, der laa forud for de moderne Vækkelses Tid; derimod faar vi ogsaa hos denne meget kyndige Forfatter en tydelig Forestilling om, at hverken omkring 1840 eller blot omkring 1850 var Rationalismen et overvundet kirkeligt Fænomen¹.

Mynster er ikke kommet særlig ind paa at undersøge, hvorledes den »rationalistiske« Forkyndelse virkede paa Befolkningen; han maatte nøjes med at eksaminere den Ungdom, der stillede sig frem paa Kirkegulvet, i deres Religionsbegreber. Derimod fastslaar han bestandig i sine Notater, om vedkommende Præsts Prædiken var mere eller mindre rationalistisk eller »kristelig«. Det bliver unægtelig Hovedindtrykket, at der i de sjællandske Kirker paa den Tid blev holdt et overvældende stort Antal Prædikener, der efter den øverste tilsynsførendes Skøn overhovedet ikke indeholdt »et kristeligt Ord«. Det er saadan noget som $\frac{3}{4}$ af Prætestanden i Sjællands Stift, der paa Mynsters Tid har været mere eller mindre rationalistisk.

I og for sig er det vel ikke noget mærkeligt, men et typisk og naturligt Træk, at Rationalismen som praktisk Retning i Kirken levede saa længe efter at være afblomstret i Teologien og Litteraturen, hvor dens bedste Tid jo laa helt tilbage for 1800. Paa lignende Maade har Grundtvigianismen sit Udspring i første Halvdel af det 19. Aarhundrede, men sin største Udbredelse i

¹ Hardsyssels Aarbog VIII (1914) S. 150 f., Thomas Larsen: En Gennembrudstid I (1917). Flere andre Vidnesbyrd i samme Retning maa kunne findes; se f. Eks. Træk fra lollandske Forhold i C. Aschenfeldt-Hansens Livserindringer: Naade over Naade (1930).

sidste Halvdel: Brandesianismen blomstrer litterært for 1900, men præger sikkert de videste Krese i den følgende Tid. Først er Kilderne der, saa kommer den brede Strøm, og de faa Lærere følges af de mange Lærlinge, der bevarer det lærte i Troskab, ogsaa naar det er gaaet af Mode og blevet gammeldags i Forhold til nye Lærdomme.

Den rationalistiske Præst er en særlig og uden Tvivl en betydningsfuld Kulturtype i den danske Samfundsudvikling, en Type, der godt kunde fortjene en særlig, sammenfattende historisk Behandling. Hos Biskop Mynster finder vi den kun belyst og bedømt fra een Side: den rent kirkelige og teologiske. Den rationalistiske Præst var imidlertid en alsidig Mand, der kunde betyde noget for sit Sogn paa mange Maader, f. Eks. ved at drive dets Mønstergaard, være dygtig Leder af Kommunens Anliggender og overhovedet en Vejleder og Hjælper for Menighedens Medlemmer. Hele den verdslige Side af Præstens Virksomhed ænses ikke af Mynster. Han visiterede 1839 i Vemmelev Kirke (Slagelse Herred) og noterede da om Præstens Prædiken: »søvnigt tænkt og foredraget, nogle faa Rester af fordums Veltalenhed, ingen Spor af kristelig Indsigt eller Følelse« (II, S. 111). Det var i hvert Fald kun paa Prædikestolen, den paagældende Præst, P. R. Duus, var søvnig af Tankegang; Landbrugets Forhold fulgte han med den mest vaagne Opmærksomhed, og han har været anset for en landøkonomisk Autoritet; for Landhusholdningsselskabet udarbejdede han den Beskrivelse over Sorø Amt, der netop udkom 1839, og den bærer Præg af meget grundige Studier. Pastor O. D. Lütken i Mehrn har forfattet Præstø Amts Beskrivelse og var i det hele en højt fortjent Mand ved sin Interesse for Erhvervs- og Samfundsforhold, men af Mynster faar han naturligvis kun Karakter som Prædikant: »ret godt, men overfladeligt« (II, S. 174). C. L. Børresen, Udgiver af »Den danske Bondeven«, faar ved een Lejlighed den Anmærkning, at han talte om »lutter verdslige Ting«, ved en anden hedder det ironisk om hans Prædiken: »et Nummer af »Bondevennen«, højst ked-sommeligt ...« (I, S. 219, II, S. 145).

Det har ikke ligget til Mynster at interessere sig særligt for Præsternes Fortjeneste af praktisk Gøremaal, og det blev en af Ejendommelighederne ved den kirkelige Retning, han grundlagde, at den i Pagt med Tidsudviklingen førte Landsbypræsterne tilbage fra de praktiske Beskæftigelser til Studerekamret¹.

¹ Der var her virkelig Tale om at føre »tilbage«, da det først er i Op-lysningstiden, at Præsterne er kommet ind paa at udfolde en saa stor praktisk Aktivitet i Forbindelse med dels Landbrugets Udvikling, dels

Bevidst har Mynster stillet sig til Opgave at føre den danske Gejstlighed tilbage til egentlig Kristendom, og det gjorde han med meget lempelig Haand, fordi han trods sit dogmatiske Standpunkt dog ikke i sit Hjerte frastødtes tilnærmelsesvis saa stærkt af den rationalistiske Tankegang som en senere Tids Orthodoxe (en Arboe-Rasmussen-Sag vilde have været utænkelig paa Mynsters Tid, han vilde ogsaa personlig have fundet den helt urimelig!). En Forklaring herpaa ligger vel i Mynsters egen aandelige Udvikling; som den skildres hos Plum i hans før citerede Bog, ser i hvert Fald Ikke-Teologen for sig en Omvendelse ligesom i to Tempi, idet den unge Mynster først tilegnede sig paa inderlig Maade Rationalismens stærke Forsynstro og derpaa senere de videre gaaende dogmatiske Forestillinger. Det bundede altsaa i hans egen Livserfaring, naar han i Rationalismen kunde se et stort Skridt i den rigtige Retning, medens hans instinktive Følelse overfor den folkelige Lægmandsbevægelse og overfor den af Grundtvig paavirkede Retning var, at han stod over for en Troslivets Udartning. Hertil er kommet et andet Forhold, nemlig det meget væsentlige, at han i Vækkelsens Tilhængere, ikke i Rationalisterne, saa en Fare for selve den Statskirke, han har betragtet det som sin allerførste Opgave at opretholde og værne — for saaledes maa vi aabenbart se paa Mynster som Biskop: han virkede af bedste Overbevisning for at udbrede mere positive Anskuelser om, hvad der var Kristendom, men endnu mere stod hans Kamp for at sikre Kirkens Enhed og Sammenhold i Forgrunden udadtil.

Visitatsdagbøgerne viser, med hvilket skarpt kritisk Blik han betragtede Vækkelsesprædikanterne, saaledes den kendte Kres af grundtvigske Præster i Vestsjælland (»det hellige Land«), og hvorledes han saa med dyb Uvilje paa det kristelige Lægmandsrøre og de gudelige Forsamlinger. Kornerup er ganske sikkert paa Vildspor, naar han vil hævde, at mere end i kirkelige Betænkkeligheder bundede denne uvillige Holdning i Frygt for, at Lægmandsrøret skulde faa farlige Følger i Retning af politisk og social Opløsning, og at »det er mere den konservative Tilhænger af Enevældens Statssamfund end den biskoppelige Tilsynsmand, der har følt sig ængstet ved disse Rørelser«.

Vel var Mynster en varm Ven af Enevælden; han følte sig dog hverken som Politiker eller Statsmand, men i udpræget Grad som Kirkemand, og betragtede det derfor ogsaa som en Lykke,

Samfundsforholdenes Omdannelse. Navnlig Landbruget var ikke tidligere blevet anset som nogen passende Interesse for en Præst (jfr. J. C. Høegh i *For Sandhed*, III (1797) S. 69 f.).

at Stænderforsamlingen i Roskilde 1838 forkastede det grundtvigske Andragende om Sognebaandsløsning. Med et hjerteligt Haandtryk takkede han den udprægede Rationalist Drewsen for hans Hjælp hertil, og det var ham i det Øjeblik sikkert ganske ligegyldigt, at Drewsen i andre Henseender hyldede liberale Anskuelse, som han ikke billigede, ligesom det ikke gjorde ham blidere stemt mod Sognebaandsløsningens fremmeste Forkæmper, J. Chr. Lindberg, at denne ligesom Grundtvig selv var en ivrig Tilhænger af Enevælden. Ved det følgende Stændervalg (1841) gjorde Lindberg og hans nærmeste religiøse Meningsfæller, der optraadte som et absolutistisk Parti, Forsøg paa at modvirke Drewsens Genvalg; men man kan vist gaa ud fra, at Mynster i denne Situation, om han har hørt om den, ikke har stillet sig paa Absolutismens Side¹.

Kirkens Bevarelse og Bekæmpelsen af al truende religios Separatisme har for Mynster været Maal i sig selv, og han har søgt den Bistand, han kunde faa, fra hvilke Sider det saa skulde være. Vækkelsesfolkene stod for ham ikke som Folk, der havde antaget en strengere Opfattelse af, hvad der burde anses for Kristendom og derfor ogsaa være Kirkens Forkyndelse, men som Oprørere mod Kirken, og han fandt slet ikke, at det var nogen formildende Omstændighed, at Oprøret vendte sig mod den Gejstlighed, der var, og som han selv kendte saa godt. Det forekommer mig, at det bedste Vidnesbyrd om sit Syn paa Lægmandsvækkelsen og paa sig selv som Biskop har han givet ved den Bøn paa Latin, han holdt under St. Hans Landemode i Roskilde 1840:

»Adspicis enim, o Pater Domini nostri Jesu Christi, ecclesiam ejus sub hoc coelo fluctuantem; vides, quam sint tempora turbulenta, quum irruant seditiosi et falso fervore inflammati homines, ut vincula, quibus ad Te et ad Illum, quem Tu misisti, Jesum Christum, coetus Christianorum his in terris pro Tua benignitate devinxeris, vicinosque mutuo caritatis christianae officio conjunxeris, dirumpantur, ut ab Ecclesia auferatur omnis lex, omne regimen, ut libere vagentur homines, qui vel omnem religionis verecundiam abjecerint, vel, aurum pruritu laborantes, doctores sibi pro sua libidine accumulanti, ut jugo salutari institutionis liberentur pueri et in sua potestate habeant parentes perdit, omni lasciviae et ignorantiae liberos tradere«².

Jeg har fundet Anledning til at fremdrage denne »Bøn« af Mynster i Forbindelse med Omtalen af hans Visitatsbøger og af

¹ Se min Bog: De danske Stænderforsamlings Historie 1830—1848 II, S. 367 f., 300.

² Nord. Kirketidende 1840 Sp. 631 f., hvor Bonnen ordret citeres som Dokument for en i Formen maadeholden, i Realiteten skarp Kritik af Pastor P. A. Fenger, Slotsbjergby: »Hvorlunde Biskop Mynster har holdt Bøn i Roskilde Domkirke«.

hans deri tilkendegivne Holdning over for den gudelige Vækkelse. Idet han saaledes paa det gamle Kirkesprog anraabte Herren om Hjælp mod de »oprørske, af falsk Iver opflammede Mennesker«, der vilde have al Lov og Tugt fjærnet fra Kirken og tage sig selv Lærere i Hobetal, har Mynster givet sig helt som den Kirkemand, han var — i sit inderste Hjerte dog ikke saa stærkt bekymret for den rene Læres Udbredelse blandt Præsterne som for Kirkens Bestaaen med dens nedarvede Autoritet overfor Landets Befolkning. Det maa understreges, at det netop var for Kirken, Biskoppen bad den anførte Bøn i Domkirken, ikke for Staten og Samfundet i Almindelighed og endnu mindre for den kongelige Enevælde.

Ved saa skarpt at gøre sig til den bestaaende Kirkeorganisations Forsvarer og Forbeder gav Mynster sig imidlertid rent religiøst en Blottelse, som Visitatsdagbogernes Indhold tjener til i meget høj Grad at fremhæve. Hvad var nemlig de Mennesker, han betegnede som Oprørere, i Virkeligheden oprørske imod? Det var mod den Forkyndelse i Kirkerne paa Land og i By, hvori Mynster selv meget ofte ikke var i Stand til at finde saa meget som eet kristeligt Ord! Det, Mynster forlangte af de troende Lægfolk, var simpelthen, at de skulde slaa sig til Taals med Præsten i deres Sogn, selv om de fandt ham vantro, og selv om Mynster ud fra sit eget dogmatiske Syn ikke var i Stand til at nægte dem Ret dertil. Han gjorde sig saaledes skyldig i en Inkonsekvens, hvor han blev langt mere angribelig end fra den Side, hvor Kierkegaard satte ind med sin Anklage; det vil derfor aldrig blive muligt at skaffe Mynster en mild Bedømmelse, naar det er Vækkelsens Synspunkter, der skal være de bestemmende, Grundtvigianere eller Indre-Missionsflok, der skal fælde den historiske Kendelse.

Noget helt andet er det, at ud fra andre Synspunkter vil det let konstateres, at hvad der religiøst set var en Inkonsekvens, slet ikke var det kirkepolitisk set, naar Mynster først og fremmest vilde sætte sin Kraft ind paa at opretholde den givne Kirkeorganisation. I det historiske Perspektiv bliver det klart, at han tjente to Sider af denne Sag, dels ved at bekæmpe Vækkelsens Krav om kirkelig Frihed, og dels ved at arbejde lempeligt, men dog alvorligt for at udbrede en mere dogmatisk Opfattelse af Kristendommen. Hvis han og andre ligesindede Teologer ikke havde haft Held til i sidstnævnte Henseende at paavirke det efterhaanden fremrykkende Kuld af Præster, som skulde lade »Højkirkeligheden« afløse Rationalismen, vilde det næppe have kunnet undgaas, at Vækkelsen var blevet til en kirkelig Separatisme. Det var i Længden uholdbart at føre »rationalistisk« Tale

fra Kirkens Prædikestole, naar der i den jævne Befolkning blev stadig flere Skrædere, Skomagere og Lægmænd i det hele, der havde Mod til at staa offentlig frem og paavise Uoverensstemmelsen med Bibel og Katekismus¹. Vi plejer at se Rationalismens Undergang som en Frugt af en rent aandelig Udvikling; men det kan ogsaa hævdes, at det for Kirken var en Nødvendighed, da den stod over for de moderne Vækkelsesretninger, at forskanse sig paany bag en dogmatisk uangribelig Lære. En vis aandelig Ensretning paa Ortodoksiens Grund blev Prisen for, at Kirkens ydre Enhed vedblivende kunde bevares. Paa den Maade blev den »hojkirkelige« Retning den ældre Rationalismes naturlige Afløser, og det forstaas bedre, at den hele Overgang og Forandring under Mynsters forsigtige Ledelse kunde foregaa saa umærkeligt og i den Grad uden opsigtsvækkende Brud, at det kan virke som lidt af en overraskende historisk Opdagelse at faa Syn for, hvor megen Rationalisme der endnu var tilbage i hans Tid.

Mynster var som Kirkemand heldigere end de samtidige Statsmænd, der virkede for Bevarelsen af Enevælden og den gamle dansk-holstenske Helstat. H. Schwanenflügel siger om ham i sin Biografi, at det var hans Fortjeneste, »at den aandelige Kontinuitet i den danske Kirke ikke blev brudt«, medens Plum i den omtalte Bog erklærer, at det var »hans historiske Opgave at bringe Evangeliet frem paany ...«². Begge Theses er rigtige, men man kan ogsaa opfatte Mynsters historiske Opgave som den at føre Kirken som Institution frelst gennem Sammenbrudet af den Statsform, i hvilken den havde fundet et Værn, og over i den nye, mere usikre konstitutionelle Tidsalder. Det lykkedes, fordi han — som ikke mindst Visitatsdagbøgerne viser — havde et saa skarpt Blik baade for de Farer, der truede Kirkeorganisationen, og for det, der alene kunde tjene til dens aandelige Fornyelse og indre Styrkelse.

Hans Jensen.

Ludwig Andresen: Bürger- und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869 (Veröffentlichungen des Schleswig-Holsteinischen Universitäts-Gesellschaft Nr. 46). (Kiel 1937.)

Dette værk er udgivet af »Die Arbeitsgemeinschaft für Sippenforschung und Sippenpflege in der NS.-Kulturgemeinde« og er den første i rækken af bearbejdelser af nordslesvigske borgerbøger og borgerfortegnelser.

¹ Jfr. min Bemærkning i Hist. Tidsskrift 10. R. I, S. 67.

² H. S.: J. P. Mynster (1905) S. 248, Plum, S. 295.